

Anna Bilon

Wydział Nauk Pedagogicznych
Dolnośląska Szkoła Wyższa, Wrocław

Kontrola społeczna i utrzymanie społecznego porządku – niezamierzona konsekwencja poradnictwa zawodowego?

W artykule przedstawiona została krytyczna analiza społecznej roli poradnictwa zawodowego. Kwestia ta wydaje się mieć coraz większe znaczenie ze względu na mocny akcent kładziony na poradnictwo zawodowe w oficjalnych politykach społecznych (w tym edukacyjnych). Artykuł opiera się na analizie obserwowalnego (pozornego?) paradoksu w teorii i praktyce poradnictwa zawodowego. Poradnictwo to, z jednej strony, jest swego rodzaju „ofiara” rynkowych (neoliberalnych) reform i zmian, z drugiej zaś wspiera je i propaguje. Autorka analizuje to zjawisko.

Słowa kluczowe: poradnictwo zawodowe, neoliberalizm, porządek społeczny, kontrola społeczna

O złożoności społecznej roli poradnictwa zawodowego

Poradnictwo zawodowe, jak każda inna aktywność jednostkowa i działanie społeczne, podlega nieustannym transformacjom i zmianom, na poziomie zarówno organizacji, jak i dyskursu naukowego, które zwrótnie kształtują (ciągle zmieniającą się) formę tej aktywności. Jako że nie jest ono aktywnością/działaniem wyizolowanym od społecznego kontekstu, a wręcz kontekst ten współtworzy (por. Giddens, 2003)¹, istotne staje się pytanie o to, jaką rolę odgrywa ono we współczesnych społeczeństwach. W oficjalnych dokumentach europejskich i krajowych określone jest jako instrument polityki społecznej i edukacyjnej, „przyczyniający się do realizacji zarówno celów społecznych, jak i ekonomicznych” (European Lifelong Guidance Policy Network [ELGPN], 2010). Przypisywanie poradnictwu tego rodzaju funkcji społecznych skłania do podjęcia analizy ich znaczenia, zwłaszcza

¹ Np. w Niemczech, gdzie system edukacji wcześniej wymaga od ucznia podjęcia decyzji dotyczącej wyboru dalszej ścieżki edukacyjnej i zawodowej, poradnictwo zawodowe (a ściślej: poradnictwo edukacyjne) w dość istotny sposób może przyczyniać się do kształtowania się struktury wykształcenia społeczeństwa niemieckiego, OECD (2002).

w dobie rosnącej (pozornie) roli poradnictwa podkreślanej w treściach dyrektyw/wskazówek Unii Europejskiej (Watts, Sultana, McCarthy, 2010). Zdaje się ona tym bardziej niezbędna, że, w obrębie społecznej funkcji poradnictwa, można zauważyć zarówno ciągłość, jak i zmianę, odzwierciedlające się np. w zakresie polityki poradnictwa zawodowego (ang. *vocational guidance policy*). Stąd też – co chciałabym podkreślić w niniejszym artykule – wnikanie w społeczną rolę poradnictwa i jego konsekwencje, dla poznania tytułowego porządku społecznego, wymaga głębokich analiz i rezygnacji zarówno z perspektywy (i postawy) jedynie krytycznej, proponowanej m.in. przez Wojciecha Kruszelnickiego (2015), jak i postawy afirmatywnej, akcentującej np. tylko pomocową rolę poradnictwa jako czegoś jednoznacznie pozytywnego. Złożoność roli poradnictwa zawodowego jest bowiem z jednej strony efektem tego, iż jest ono osadzone w wielu kontekstach życia społecznego i uczestniczy w nim wiele podmiotów (Kargulowa, 2013). Z drugiej zaś wiąże się z faktem, że w nim, jak w przypadku każdego działania człowieka, można – co podkreśla m.in. Anthony Giddens (2003) – analizować tzw. niezamierzone konsekwencje lub też – jak pisze Raymond Boudon – obserwować efekt odwrócenia, a więc „indywidualne i zbiorowe skutki, które wynikają z zestawienia zachowań jednostkowych, chociaż nie są wpisane w cele i dążenia osób działających” (Boudon, 2008, s. 16). Ponadto w strukturę społecznej funkcji poradnictwa, podobnie jak w strukturę każdego działania człowieka, wpisane są tzw. zasoby autorytetu, a więc „niematerialne zasoby uwikłane w generowanie władzy; ich źródłem są zdolności panowania nad ludzką działalnością, dominacja jednych aktorów nad innymi” (Giddens, 2003, s. 427). Zasadniczo różnicuje to zakres możliwości kreowania celów, zadań i funkcji podmiotów uczestniczących w procesie poradnictwa (tj. decydentów politycznych, doradców, osób z poradnictwa korzystających), a także zwraca uwagę na wielopoziomowość tych funkcji, celów i zadań. Dlatego też w niniejszym artykule chciałabym zaproponować analizę społecznej roli poradnictwa zawodowego opartą na dwóch założeniach:

1. Dzisiejsza rzeczywistość społeczna zdominowana jest przez dyskurs² ukształtowany przez ideę neoliberalnego porządku społecznego (Saad-Filho, Johnston, 2009) wraz ze wszelkimi jego konsekwencjami odczuwanymi na każdym poziomie życia indywidualnych jednostek i życia społecznego, takimi jak wzrost nierówności społecznych, kryzysy gospodarcze i wiążące się z nimi zmiany w obrębie rynków pracy, dominację racjonalności instrumentalnej (Kwaśnica, 1987) itd. Problematyka dominacji rynkowej orientacji jest doskonale opisana w literaturze, nie będę zatem podejmować kolejnej jej analizy. Rosnące rozwarstwienie społeczne (zob. np. Birchfield, 2008), nowy podział klasowy (Bilon, Kurantowicz, Noworolnik-Mastalska, 2016), zmienność i płynność rzeczywistości i istniejących w niej warunków/możliwości/szans życiowych określam

² Oznaczający tu: „wszystkie praktyki i znaczenia nadające kształt danej zbiorowości aktorów społecznych” (Howarth, 2008, s. 8).

tu porządkiem społecznym, by zwrócić uwagę na wciąż kształtujące się struktury społeczne i systemowe mechanizmy społecznych wykluczeń.

2. Określenie społecznej roli poradnictwa w dzisiejszej rzeczywistości społecznej wymaga ustosunkowania się i odniesienia tej roli do wspomnianego wyżej porządku społecznego. W tym kontekście stwierdzić można swoisty paradoks – poradnictwo zawodowe, będąc elementem systemów wsparcia społecznego i pomocy społecznej (Kargulowa, 2007), jest tym samym instrumentem współczesnej polityki społecznej i (post)neoliberalnych³ reform oraz „propagatorem” neoliberalnego dyskursu zatrudnialności, elastyczności, dostosowania do rynku pracy itd. Jednocześnie jest jednak swoistą „ofiara” tych reform i wiążących się z nimi konsekwencji, w zakresie podobnym do innych obszarów życia społecznego.

W dalszej części tekstu odniosę się do powyższych założeń, opisując je i wskazując ich znaczenie dla omawianej problematyki. Zasadniczą tezę stawianą w artykule jest bowiem twierdzenie, że poradnictwo zawodowe będąc instrumentem kontroli społecznej, przyczynia się do reprodukcji neoliberalnego porządku społecznego w takim samym stopniu i zakresie, jak i inne zorganizowane systemy działań człowieka (np. edukacja) (zob. Potulicka, Rutkowiak, 2010), z racji omnipotentnego charakteru współczesnej afirmacji szeroko rozumianych „rynków”. Podobnie jak one jest zatem jednocześnie swoistą „ofiara” tej afirmacji. Uwypuklenie tego paradoksu jest tym samym krytyką neoliberalnych założeń życia społecznego i udzielania wsparcia jednostkom, członkom neoliberalnego społeczeństwa. Przy czym zauważyć należy, że wsparcie to niemalże zawsze od początków jego instytucjonalizacji odgrywało rolę niejako „służebną” w istniejących porządkach społecznych (Kargulowa, 2003). Wspomniana wcześniej, zauważalna ciągłość w zakresie nadawanych poradnictwu ról społecznych polega bowiem na przypisywaniu mu roli pomocowej, co widoczne jest choćby w tym, że o ile w okresie industrializmu zadaniem poradnictwa było – jak pisze Marcin Szumigraj – „umieścić właściwego człowieka we właściwym miejscu” (Szumigraj, 2010, s. 29), o tyle dziś, zadaniem poradnictwa zawodowego jak można dostrzec, jest umieścić KAŻDEGO człowieka po stronie elastyczności i adaptacji do zmienności. Ciągłość ta dotyczy zatem samego faktu przypisywania mu społecznych ról. Zmiana natomiast dotyczy treści tych ról, zgodnie ze zmianą reguł życia społecznego, zauważalną od (mniej więcej) 70 lat XX wieku (Harvey, 2005).

³ Terminem tym określa się szeroko rozumiane zmiany, które nastąpiły np. w krajach Ameryki Łacińskiej i innych po tzw. kryzysie polityki liberalnej. Zob. np. Grugel, Riggirozzi (2012).

Poradnictwo zawodowe – „propagator” czy „ofiara” neoliberalnego porządku?

Ponieważ w poprzedniej części artykułu starałam się jedynie zasygnalizować paradoksalność roli poradnictwa zawodowego w każdym porządku społecznym, a w dobie neoliberalizmu w szczególności, o tyle w tej części tekstu celem analizy jest bardziej szczegółowe wniknięcie w specyfikę wspomnianego wcześniej paradoksu, czyli po prostu ukazanie złożoności podejmowanej problematyki. Jest ono oparte na krytycznej analizie dyskursu z odwołaniem się do badań własnych systemu poradnictwa w Holandii (Bilon, 2016) i w innych krajach. Część wyników przedstawiam poniżej w formie tabeli. Uwzględnione zostały w niej wyróżnione przeze mnie konteksty/wymiary poradnictwa zawodowego: ekonomiczny, polityczny, badawczy, etyczny i kulturowy. Choć nie stanowią one wyczerpującego zbioru kontekstów/wymiarów, zdają się mieć szczególne znaczenie dla kształtu praktyki społecznej. Staje się to w pełni widoczne zwłaszcza przy uwzględnieniu zasady podwójnej hermeneutyki w badaniach społecznych (Giddens, 2003), a więc przy wyjściu z założenia, że konteksty kształtują praktykę społeczną w stopniu podobnym, w jakim są przez nią kształtowane. W rzeczywistości te konteksty/wymiary są ze sobą wzajemnie powiązane, a ich rozróżnienie ma charakter analityczny.

Punktem odniesienia stworzonej tabeli jest zatem wspomniane założenie o neoliberalnym charakterze rzeczywistości społecznej i społecznego (nie)porządku, wraz z jego klasycznie wskazywanymi wyznacznikami, takimi jak decentralizacja, deregulacja i prywatyzacja wielu obszarów życia społecznego oraz postrzeganie rynku jako stymulatora i regulatora wszelkich sfer życia społecznego (Saad-Filho, Johnston, 2009), a także krytyczna postawa wobec współczesnego neoliberalnego paradygmatu (Guba, Lincoln, 2014). Przedstawiam w niej zauważalne w obrębie poradnictwa zawodowego procesy/tendencje oraz możliwe do zidentyfikowania podejścia/założenia. Przedstawienie ich w tej formie jest z oczywistych powodów znacznym uproszczeniem i generalizacją. Ponadto tabela nie wyczerpuje możliwych i identyfikowalnych zjawisk w zakresie poradnictwa zawodowego. Jej celem jest ukazanie, w możliwie przejrzysty sposób, procesów złożonych i wciąż się dziejących. Niżej dokonuję dalszej ich analizy.

Jak widać w tabeli, możliwe jest wskazanie podobnej ilości argumentów zarówno przemawiających za traktowaniem poradnictwa zawodowego jako „propagatora” (promotora?) neoliberalnego porządku społecznego, jak i argumentów przemawiających za zgoła odwrotną tezę. Co więcej, warto, być może, zastanowić się, czy promowanie takiego rodzaju porządku jest w swej istocie efektem tego, że poradnictwo zostało zdominowane przez neoliberalny paradygmat, podobnie jak i inne sfery życia społecznego (Kargulowa, 2015). Za taką interpretacją przemawia też fakt, że jego instytucjonalizacja przebiegała wcześniej, niż neoliberalny dyskurs pojawił się w światowej polityce. Jak pisałam wcześniej, propagowanie i promowanie neoliberalnych wartości w obszarze poradnictwa zawodowego nie jest czymś

wyjątkowym, a jedynie jest znacznie wyraźniej widoczne niż w innych dziedzinach i obszarach życia społecznego, ze względu na jego specyficzne usytuowanie i nierozwalny związek z rynkiem pracy. Ten zaś, jak powszechnie wiadomo, jest swoistą osią organizacji współczesnych społeczeństw i to na jego stabilności najbardziej zależy decydom politycznym, pomimo że współczesną rzeczywistość określa się „światem znikającego zatrudnienia” (Mielczarek, 2014; Szkudlarek, 2005).

Tab. 1. Paradoksalna rola poradnictwa zawodowego w rzeczywistości neoliberalnej

Kontekst/ Wymiar	Poradnictwo zawodowe jako „propagator” neoliberalizmu	Poradnictwo zawodowe jako „ofiara” neoliberalizmu
Ekonomiczny	• najtańsza forma pomocy społecznej, zwłaszcza w postaci poradnictwa zapośredniczonego • to rynek pracy reguluje na nie zapotrzebowanie; rynek stawiany jest w centrum	• sprywatyzowane w wielu krajach • widoczne cięcia budżetowe na poradnictwo zawodowe oferowane przez państwo
Polityczny	• „rozwiązanie” problemów społecznych (z bezrobociem) • instrument polityki społecznej • dominacja aktywizacyjnej polityki społecznej	• zdecentralizowane w wielu krajach • zderegulowane w wielu krajach
Etyczny	• oparte na neoliberalnych wartościach i (neo)liberalnych koncepcjach sprawiedliwości społecznej • wymuszające uznanie rynku jako wartości samej w sobie, niezależnej od społecznych norm	• redukcja wartości człowieka i procesów pomocy • bezradność doradców i przymus działania na podstawie wartości zorientowanych prorynkowo
Kulturowy	• propagujące mobilność kulturową i zawodową	• próby unifikacji polityki i praktyki poradnictwa w różnych kulturach
Teoretyczny i badawczy	• teorie podkreślają konieczność dostosowania się do rynku pracy i okresów bezrobocia • język: elastyczność, zatrudnialność, konkurencyjność na rynku pracy	• rosnąca liczba badań zorientowanych rynkowo • dominujący pragmatyzm • zindywidualizowane podejście i brak społecznych analiz poradnictwa

Źródło: opracowanie własne

W wymiarze ekonomicznym i politycznym poradnictwo zawodowe uznane zostało za jedną z najlepszych form wspierania procesów uczenia się i rozwiązywania problemów związanych z bezrobociem i ubóstwem, będąc jednocześnie jedną z form najtańszych, zwłaszcza jeśli zapewniane jest jako poradnictwo

zapośredniczone (online), jak stało się np. w Holandii w sektorze rynku pracy (Bilon, 2016). Zarazem jednak dążąc do redukcji kosztów dotyczących zapewniania usług poradnictwa zawodowego, w wielu krajach zastosowano różne polityczne mechanizmy ograniczające jego rozwój, np. digitalizując poradnictwo lub wprowadzając obowiązek zapewniania pomocy poradniczej i doradczej przez szkoły, w ramach przekazywanego im ogólnego budżetu, przy założeniu – jak np. dzieje się w Wielkiej Brytanii – że koszty poradnictwa powinny wynosić ok. 0,9 % wszystkich wydatków poszczególnych szkół (Gatsby Charitable Foundation, 2014). Warto zauważyć, że kwota ta nie wydaje się adekwatna, jeśli poradnictwu przypisuje się niemalże *kluczową* rolę we wspieraniu edukacji i przeciwdziałaniu bezrobociu. Mając na uwadze przypisaną poradnictwu rolę, nie można jednak przeoczyć faktu, iż poszczególne kraje europejskie ogólnie przeznaczają coraz większy procent PKB na walkę z problemami wynikającymi z bezrobocia i na prowadzenie polityki aktywizacyjnej, co może być postrzegane raczej jako efekt zwiększania się tych negatywnych zjawisk (zwłaszcza bezrobocia długotrwałego) (European Commission [EC], (2016). Zatem pomimo że poradnictwo zawodowe uznawane jest za niezwykle ważny element przeciwdziałania negatywnym zjawiskom społecznym, takim, jak bezrobocie, wykluczenie społeczne i ubóstwo, jest ono jednak w wielu krajach niedofinansowane (Bilon, 2016) i marginalizowane, a więc okazuje się w tym zakresie mało przydatne. Oszczędzanie na poradnictwie znacząco przyczynia się do zmniejszenia/braku jego nie tylko efektywności, lecz i dostępności. Analizując dokumenty międzynarodowe (np. OECD, 2004) wprawdzie można odnieść wrażenie, że zainteresowanie władz i decydentów politycznych ma swoje odbicie w polityce międzynarodowej (poprzez np. tworzenie benchmarków, zobowiązanie poszczególnych rządów do zapewnienia poradnictwa w dokumentach i traktatach międzynarodowych itd.), to niejednokrotnie kończy się ono (np. w Holandii) tylko pozorowanymi działaniami, widocznymi niemalże na poziomie raportów i dokumentacji (Bilon, 2016). Jak zatem widać, poradnictwo, podobnie jak edukacja, wpisane zostało w rzeczywistość, którą Mark Murphy (2010) określa jako „kulturę audytu”. W kulturze tej to wydajność, dokumentacja i wąsko rozumiana jakość stanowią cel organizacji i pracy instytucji.

Innym mechanizmem o neoliberalnym charakterze było wprowadzenie prywatnych dostawców doradczych usług lub – najogólniej – po prostu utworzenie rynku doradztwa poprzez wprowadzenie decentralizacji (odpowiedzialności np. poszczególnych szkół i urzędów) i deregulacji przepisów (np. obniżenie statusu doradcy zawodu poprzez rezygnację z wymagań dotyczących posiadania przez niego wykształcenia kierunkowego, co stało się m.in. w Polsce) (Dz. U. z 2013 r. poz. 532). Te rozwiązania mają ogromny wpływ na jakość poradnictwa, co widać m.in. we wspomnianej już Holandii (Bilon, 2016). W Polsce deregulacja zawodu wprowadza zagrożenie w postaci zapewniania niskiej jakości pomocy poradnictwa, jeśli będą mogli zajmować się nim ludzie nieposiadający kompetencji i predyspozycji do wykonywania zawodu doradcy (Wojtasik, Kargulowa, 2003). Ich działania

nie tylko mogą okazać się nieskuteczne, lecz także szkodliwe, jeśli weźmie się pod uwagę, że pomoc/pomaganie z założenia nie ma charakteru neutralnego (por. Murgatroyd, 2000).

Negatywne konsekwencje dla poradnictwa ma również jego prywatyzacja. Prywatni usługodawcy, jak pokazały przeprowadzone przeze mnie w Holandii badania, rzeczywiście zapewniają bardziej kompleksowe działania i realizują w praktyce model poradnictwa kariery zbliżony do *Life Design* (a nie inne modele dyrektywnego poradnictwa zawodowego, które pomijają: po pierwsze, usytuowanie kwestii wyboru zawodu w bardziej współczesnym dyskursie naukowym; a po drugie, stosowanie całościowego, holistycznego podejścia i odpowiednich do tego metod pracy), ale ich usługi dostępne są dla wąskiej grupy odbiorców. W rezultacie dostępu do poradnictwa kariery nie mają ci, którzy potrzebują go najbardziej, a więc m.in. osoby z grup marginalizowanych i wykluczonych (Bilon, 2014). Innym możliwym (i zauważalnym) skutkiem prywatyzacji i decentralizacji jest upadek firm/instytucji państwowych oraz nierównomierny rozwój poradnictwa w różnych regionach (Meijers, 2001). Ostateczną konsekwencją tych mechanizmów jest zatem sprzyjanie rozwarstwieniu społecznemu i nierównomiernemu rozwojowi kraju.

W szerszym wymiarze (makrospołecznym) poradnictwo może być postrzegane jako swoista „proteza” – zamiast inwestycji w tworzenie miejsc pracy, dokonuje się inwestycji w „indywidualne jednostki”, co – jak stwierdza Deborah Johnston – jest „może warunkiem niezbędnym, ale nie wystarczającym ograniczania ubóstwa (i bezrobocia – przyp. A. B.), o ile brakuje możliwości zatrudnienia bądź samozatrudnienia” (Johnston, 2009, s. 220–221). Ponadto w obrębie polityki społecznej dominuje, jak podkreśla Mielczarek (2014), wszechobecny dyskurs aktywizacji, niezależnie od tego, że doradcy zawodu mają świadomość, iż nie każda osoba korzystająca z poradnictwa posiada odpowiednie predyspozycje i kompetencje do „bycia przedsiębiorczym i aktywnym”. Warto zauważyć, że podkreślona świadomość nieadekwatności takiej polityki społecznej wskazuje, że na poziomie praktyki doradztwa zawodowego mamy, być może, do czynienia z mechanizmami władzy i przymusu, o których wspominałam w pierwszej części tekstu. W tym miejscu przypomnę również, że z perspektywy jednostek uprawiających poradnictwo (doradców) reprodukcja neoliberalnego porządku społecznego może być właśnie niezamierzoną konsekwencją działań pomocowych lub też wspomnianym efektem odwrócenia.

W szczególny sposób dominację neoliberalnego dyskursu zauważyć można w wymiarze kulturowym. Z jednej strony dominacja ta widoczna jest w próbach ujednolicania polityk i organizacji systemów poradnictwa (poprzez np. wdrażanie europejskiej polityki), z drugiej zaś w fakcie, iż w poradnictwie zawodowym (również na poziomie teorii) podkreśla się dziś, że współczesny człowiek powinien być gotowy do mobilności zawodowej, elastyczności itd. Zjawiska mobilności zawodowej i migracji zarobkowej mają też swoje wymiary i skutki negatywne (Surdykowska, Szmit, 2016), co jednak rzadziej się podkreśla w praktyce i w piśmiennictwie

poradowniczym. Dąży się raczej do tego, by osoby korzystające z poradnictwa zawodowego gotowe były na co najmniej 11 zmian (a nawet więcej) miejsc pracy (Sennet, 1998) w ciągu życia, przy czym zmiany te mogą zawierać w sobie także aspekt przestrzenny/geograficzny.

W wymiarze makrospołecznym ujednolicenie poradnictwa przejawia się m.in. w próbach aplikacji podejść teoretycznych i rozwiązań praktycznych w państwach i kulturach o zasadniczo różnych uwarunkowaniach historyczno-kulturowych. Kończy się to przeważnie niskim stopniem dostosowania tych rozwiązań do lokalnego kontekstu i/lub nawet jego nieuwzględniania. Ronald G. Sultana, który badał to dokładniej, podkreśla, iż najczęściej okazuje się, że aplikacja konkretnych rozwiązań nie jest w ogóle potrzebna, ponieważ w konkretnych krajach na ogół istnieją wypracowane rozwiązania, które po prostu odchodzą w zapomnienie lub zostają sztucznie i na siłę wypierane (Sultana, 2009). W rezultacie w obszarze teorii, organizacji i praktyki poradnictwa mamy do czynienia ze swoistą jednorodnością, dominacją jednej dyscypliny (psychologii) i preferowanych przez nią podejść teoretycznych i rozwiązań praktycznych. Analizy dyskursu wskazują, że są to podejścia preferowane w krajach-centrach, takich, jak Stany Zjednoczone i/lub Wielka Brytania (por. Wallerstein, 2004). Kulturowe ujednolicenie ma zatem miejsce zwłaszcza w obszarze badań i teorii poradnictwa tam, gdzie – jak podkreślał m.in. Mark L. Savickas (2003) – teorie rozwoju kariery i poradnictwa przez długi czas *implicit*e zakładały karierę człowieka białego, pochodzącego ze średniej klasy społecznej, bez uwzględnienia problematyki różnic kulturowych oraz faktu, iż właściwie niemożliwe jest tworzenie teorii uniwersalnych, jeśli owe kulturowe różnice weźmie się pod uwagę (Bilon, Kargul, 2012; Mau, 2000; Young, Marshall, Valach, 2007).

Obecnie w badaniach oraz teoriach poradnictwa zauważyć można również innego rodzaju słabości: skupienie na jednostkach, przy widocznym niedostatecznym uwzględnieniu kontekstów społecznych i podejść krytycznych; dominację pragmatycznego podejścia do badań i tworzenia teorii oraz wiążące się z tym skupienie na metodyce pracy doradców; afirmatywny stosunek do zmian społecznych (postrzeganych raczej jako szanse, a nie np. strukturalne bariery) oraz przypisywanie zarówno poradnictwu, jak i jednostkom nadmiernej sprawczości (por. Savickas, 2011; Savickas i in., 2009; Savickas, 1995; Minta, 2012; Wojtasik, 2011; Niles, Harris-Bowlsbey, 2009 i in.). Wszystkie te tendencje uznać można za efekt dominacji neoliberalnego założenia o pełnej odpowiedzialności jednostki za własne życie (Potulicka, 2010), a tym samym prywatyzacji i indywidualizacji problemów, które w rzeczywistości mają charakter społeczny (strukturalny), jak np. bezrobocie, będące efektem kryzysów gospodarczych i/lub mechanizmów alokacji światowego kapitału.

U podstaw wyżej opisanych tendencji leży system wartości oparty na (neo)liberalizmie wraz z wiążącymi się z nim koncepcjami sprawiedliwości społecznej afirmującymi wolność (czynów, procesów gospodarczych) (Kolm, 2002), jednostkowość (zamiast wspólnotowości), etos konkurencyjności jako centrum życia

społecznego (Amable, 2011, s. 3–30) oraz konkretną koncepcję wartości człowieka i jego tożsamości, która jest obecnie – jak podkreśliły Ilana Gershon i Allison Alexy (2011) – „tożsamością pojmowaną jako *biznes*”. W etyce udzielania pomocy i wsparcia zaowocowało to m.in. skupieniem się na samo-pomocy, dominacją wartości rynkowych, ujmowaniem tożsamości człowieka jako jednostki sfragmentaryzowanej, nieciągłej, wymagającej samomonitorowania, aktualizowania i przede wszystkim wzięcia odpowiedzialności za każdą podejmowaną przez siebie decyzję itd. W tym miejscu warto zatem zauważyć, że jednostka stała się odpowiedzialna za przebieg własnego życia zawodowego w tym samym stopniu, w jakim opowiada za przebieg własnej edukacji, co z punktu widzenia organizacji polityki społecznej (a także polityki rynku pracy) jest stosunkowo „wygodną” koncepcją odsuwania odpowiedzialności państwa. Zamiast np. inwestowania w tworzenie nowych miejsc pracy, można bowiem inwestować w poradnictwo (za i tak niewielkie środki, o czym już wspomniałam), nie zważając na to, że istnieją w Polsce i na świecie miejsca, gdzie znalezienie zatrudnienia jest naprawdę trudne lub wręcz niemożliwe.

W wymiarze makrospołecznym warto również zwrócić uwagę na pewną prawidłowość, leżącą u podstaw neoliberalnej etyki pomagania (wraz z jej społeczno-ekonomicznymi konsekwencjami) – pomaganie jest postrzegane jako właściwe (i skuteczne, co samo w sobie jest już pewną egzemplifikacją pragmatycznego podejścia do pomocy) tylko wtedy, gdy oparte jest na opisanych wyżej neoliberalnych wartościach (np. doradcy w urzędach pracy są niejako zmuszani do promowania postaw przedsiębiorczych i „aktywnych” itd.) (Mielczarek, 2015). Konsekwencją tego jest nieetyczność procesów pomagania – są one, jak podkreślają m.in. Peter Plant i Rie Thomsen (2012), „kontrolą społeczną w aksamitnych rękawiczkach”. W kontroli tej dominuje zdecydowanie „etyka wydajności”, zamiast „etyki troski” (Murphy, 2010, s. 95). Paradoks nieetyczności pomocy w neoliberalnym (nie)porządku społecznym polega na tym, że można określić ją jako *pomoc pozorowaną*, skoro ostatecznie to właśnie jednostka jest odpowiedzialna za przebieg całego życia zawodowego. „Aksamitne rękawiczki” pomagają jedynie przesłonić wyraźną orientację na wzmacnianie postawy przedsiębiorczości, zatrudnialności itd. Jeśli weźmie się zaś po uwagę fakt, że w pomocy poradniczej akcentuje się „wydajność”, a nie troskę o losy jednostki, z całą pewnością zauważyć można wypaczenie idei pomagania.

Zakończenie

Z zaprezentowanej powyżej analizy wyłania się przede wszystkim niejednoznaczność roli poradnictwa zawodowego, mogąca rodzić co najmniej ambiwalentny stosunek do niego w dzisiejszym świecie. Przy tym trzeba mieć na uwadze, że logika neoliberalnego porządku oraz paradygmatu przedsiębiorczości i wydajności jest jednak zakorzeniona w rzeczywistości społecznej na tyle głęboko, że niemalże każda praktyka społeczna/sfera życia społecznego uczestniczy w jej utrzymaniu

i reprodukcji (Lemm, Vatter, 2014). Aczkolwiek dość specyficzne, jednak wyraźnie obserwowalne, „zaangażowanie” poradnictwa zawodowego w tym zakresie jest – jak już wspomniałam – efektem jego nierozzerwalnego związku z rynkiem pracy i faktem, że pierwotną jego rolą (przypisywaną od momentu jego instytucjonalizacji) jest pomoc w odnalezieniu się jednostek na szeroko rozumianym rynku. Stąd też – jak sądzę – dyskusja dotycząca roli poradnictwa zawodowego w społeczeństwach jest w swej istocie dyskusją na zgoła innym poziomie – dotyczy bowiem roli procesów pomagania w ogóle i tego, w jakim stopniu procesy te (z założenia) mogą przyczyniać się do zmian społecznych, a w jakim ich zadaniem jest pomoc poszczególnej jednostce w przystosowaniu się do warunków życia społecznego. Zwłaszcza że pomoc tworzona w obrębie danego porządku społecznego z założenia ma służyć jej w odnalezieniu się właśnie w ramach tego porządku/paradygmatu. Znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy pomoc może służyć np. emancypacji od danego porządku lub też stanowić formę oporu przeciwko istniejącym warunkom społeczno-ideologiczno-ekonomicznym, wydaje się niezwykle trudne (Trębińska-Szumigraj, 2009). W poradnictwie bowiem, nawet jeśli procesy emancypacji i oporu mają miejsce na poziomie jednostkowym, w ich rezultacie najczęściej i tak dochodzi do tytułowej reprodukcji (nie)porządku społecznego. Stąd też w tytule artykułu zwróciłam uwagę na niezamierzone konsekwencje poradnictwa. Ponadto tego rodzaju refleksje stanowić mogłyby wkład do toczącej się debaty o *agency* (Parker, 2000), ponieważ byłyby próbą znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy wspierając poszczególne jednostki, można dokonać społecznej zmiany i jak zmiana taka jest możliwa. Warto również zastanowić się, jak rozwój *człowieka oporu* (Kargulowa, 2015 za: Potulicka, Rutkowiak, 2010) jest poprzez poradnictwo możliwy, skoro jednak uczestnicy procesów poradniczych szukają najczęściej sposobów na odnalezienie się jednostki we współczesnym świecie takim, jaki on jest. Warto jednak, mimo wszystko, oddać im sprawiedliwość i ponownie podkreślić, że skutki działań podejmowanych *przez i na rzecz* jednostki mogą mieć zgoła odmienny charakter od skutków społecznych.

Mimo to nie zmienia to faktu, że ze względu na swój niewątpliwy udział w reprodukcji współczesnego porządku społecznego poradnictwo wymaga nieustannego refleksyjnego monitorowania (Giddens, 2003), a przede wszystkim, zgodnie z zadaniami stawianymi przez teorie/analizy krytyczne, ujawniania kierujących nim mechanizmów (Kruszelnicki, 2015). Niestety, teoria i analizy krytyczne są w dyskursie poradnictwa zakorzenione znacznie słabiej niż w dyskursie dotyczącym edukacji, zwłaszcza na poziomie dyskursu międzynarodowego. Pomimo że ostatnie lata wiążą się ze wzrostem krytycznych analiz poradnictwa (zob. Hooley, Sultana, Thomsen, 2018; Arulmani, 2010), wciąż nie stanowią one głównego nurtu w dyskursie naukowym. Istotne stają się więc dążenia mające na celu poszerzenie tego rodzaju refleksji.

Bibliografia

- Amable, B. (2011). Morals and politics in the ideology of neo-liberalism. *Socio-Economic Review*, 9(1), 3–30. doi:10.1093/ser/mwq015
- Arulmani, G. (2010). Career counselling: A mechanism to address the accumulation of disadvantage. *Australian Journal of Career Development*, 19(1), 7–12. doi:10.1177/103841621001900103
- Bilon, A., Kargul, J. (2012). Społeczno-kulturowe konteksty definiowania roli doradcy”/”Socio-Cultural Contexts for Defining the Role of Counsellors. *Studia Poradownicze/ Journal of Counselling*, 1, 85-109/265–287.
- Bilon, A. (2014). Rola doradców kariery w Holandii z perspektywy teorii strukturacji. *Dyskursy Młodych Andragogów*, (15), 129–139.
- Bilon, A. (2016). *Strukturacja poradnictwa kariery w Holandii: Między specyfiką kulturową a neoliberalną zmianą*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Bilon, A., Kurantowicz, E., Noworolnik-Mastalska, M. (2016). Community development: (un)fulfilled hopes for social equality in Poland. W: M. Shaw, M. Mayo (Eds.), *Class, inequality and community development* (s. 137–152). Bristol: Policy Press.
- Birchfield, V. L. (2008). *Income inequality in capitalist democracies: The interplay of values and institutions*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Boudon, R. (2008). *Efekt odwrócenia: Niezamierzone skutki działań społecznych*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- European Commission. (2016). European Semester thematic fiche: Active labour market policies. Pobrane z http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/2015/active_labour_market_policies_20151126.pdf
- European Lifelong Guidance Policy Network. (2010). *A report on the work of the European Lifelong Guidance Policy Network 2008–2010*. Jyväskylä.
- Gatsby Charitable Foundation. (2014). *Assessing benchmarks of good practice in school career guidance*. Pobrane z <https://cica.org.au/wp-content/uploads/PwC-Gatsby-Assessing-benchmarks-of-good-practice-in-school-career-guidance.pdf>
- Gershon, I., Alexy, A. (2011). Introduction. *Anthropological Quarterly*, 84(4), 799–808. doi:10.1353/anq.2011.0056
- Giddens, A. (2003). *Stanowienie społeczeństwa: Zarys teorii strukturacji*. Poznań: Wydawnictwo Zys i S-ka.
- Grugel, J., Riggirozzi, P. (2012). Post-neoliberalism in Latin America: Rebuilding and reclaiming the state after crisis. *Development and Change*, 43(1), 1–21. doi:10.1111/j.1467-7660.2011.01746.x
- Guba, E. G., Lincoln, Y. S. (2014). Kontrowersje wokół paradygmatów, sprzeczności i wyłaniające się zbieżności. W: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych* (t. 1, s. 281–315). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Harvey D. (2005). *A Brief history of neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hooley, T., Sultana, R., Thomsen, R. (Eds.). (2018). *Career guidance for social justice: Contesting neoliberalism*. London: Routledge.
- Howarth, D. (2008). *Dyskurs*. Warszawa: Oficyna Naukowa.

- Johnston D. (2009). Ubóstwo i dystrybucja – znów w polu zainteresowań neoliberalistów? W: Saad-Filho, A., Johnston, D. (red.), *Neoliberalizm przed trybunałem. Wybór tekstów krytycznych* (s. 213–222). Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Kargulowa, A. (2003). Społeczny kontekst organizowania pomocy i udzielania wsparcia. W: K. Marzec-Holka (red.), *Pomoc społeczna. Praca socjalna. Teoria i praktyka* (s. 50–61). Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Kargulowa, A. (2007). *O teorii i praktyce poradnictwa. Odmiany poradniczego dyskursu. Podręcznik akademicki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kargulowa, A. (2012). Poradnictwo ery komunikacji satelitarnej/Counselling in the satellite communication era. *Studia Poradnicze/Journal of Counselling*, 1, 19–34.
- Kargulowa, A. (2015). Poradnictwo w(y)pisane w neoliberalizm. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 18(2), 7–21.
- Kolm, S.-Ch. (2002). Dystrybucyjna sprawiedliwość. W: R. E. Goodlin, F. Pettit (red.), *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej* (s. 563–594). Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza.
- Kruszelnicki, W. (2015). Lifelong learning i poradnictwo w perspektywie krytycznej: pedagogie konformizmu i rządomyślności. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 18(1), 21–43.
- Kwaśnica, R. (1987). *Dwie racjonalności. Od filozofii sensu ku pedagogice ogólnej*. Wrocław: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego.
- Lemm, V., Vatter, M. (2014). *Foucault, biopolitics, and neoliberalism*. New York: Fordham University Press.
- Mau, W.-C. (2000). Cultural differences in Career Decision-Making Styles and Self-Efficacy. *Journal of Vocational Behavior*, 57(3), 365–378. doi:10.1006/jvbe.1999.1745
- Meijers, F. (2001). The effects of the marketisation of career guidance services in the Netherlands. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 23(2), 131–149. doi:10.1023/A:1010671606971
- Mielczarek, M. (2014). Kapitał aktywizacyjny w polu społecznym Powiatowego Urzędu Pracy – o pomaganiu osobom bezrobotnym. *Dyskursy Młodych Andragogów*, (15), s. 39–48.
- Mielczarek, M. (2015). *Polityka aktywizacji w praktyce działania pola pomocowego Powiatowego Urzędu Pracy. (Auto)etnograficzne studium krytyczne przypadku* (niepublikowana rozprawa doktorska). Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa.
- Minta, J. (2012). *Od aktora do autora: wspieranie młodzieży w konstruowaniu własnej kariery*. Warszawa: Krajowy Ośrodek Wsparcia Edukacji Zawodowej i Ustawicznej.
- Murgatroyd, J. S. (2000). *Poradnictwo i pomoc*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Murphy, M. (2010). Formy racjonalności a reforma sektora publicznego. Habermas, edukacja i polityka społeczna. W: M. Murphy, T. Fleming (red.), *Habermas, teoria krytyczna i edukacja* (s. 95–112). Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Niles, S. G., Harris-Bowlsbey, J. (2009). *Career development interventions in the 21st century*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- OECD. (2002). *OECD Review Of Career Guidance Policies, Germany*. Pobrane z: <http://www.oecd.org/germany/1939079.pdf>

- OECD. (2004). Career Guidance and Public Policy. Bridging the Gap. Pobrane z: <https://www.oecd.org/education/innovation-education/34050171.pdf>
- Parker, J. (2000). *Structuration*. Philadelphia: Open University Press.
- Plant, P., Thomsen, R. (2012). Career Guidance in Denmark: Social Control in a Velvet Glove. *Orientación y Sociedad*. Pobrane z: http://www.scielo.org.ar/pdf/orisoc/v11/en_v11a02.pdf
- Potulicka, E. (2010). Teoretyczne podstawy neoliberalizmu a jego praktyka W: E. Potulicka, J. Rutkowiak (red.), *Neoliberalne uwikłania edukacji* (s. 39–67). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Potulicka, E., Rutkowiak, J. (2010). *Neoliberalne uwikłania edukacji*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. z 2013 r. poz. 532)
- Saad-Filho, A., Johnston, D. (red.). (2009). *Neoliberalizm przed trybunałem. Wybór tekstów krytycznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Savickas, M. L. (1995). Constructivist Counseling for Career Indecision. *The Career Development Quarterly*, 43(4), 363–373. doi:10.1002/j.2161-0045.1995.tb00441.x
- Savickas, M. L. (2003). Advancing the Career Counseling Profession: Objectives and Strategies for the Next Decade. *The Career Development Quarterly*, 52(1), 87–96. doi:10.1002/j.2161-0045.2003.tb00631.x
- Savickas, M. L. (2011). Constructing careers: Actor, Agent, Author. *Journal of Employment Counseling*, 48(4), 179–181. doi:10.1002/j.2161-1920.2011.tb01109.x
- Savickas, M. L., Nota, L., Rossier, J., Dauwalder, J.-P., Duarte, M. E., Guichard, J., ... van Vianen, A. E. M. (2009). Life designing: A paradigm for career construction in the 21st century. *Journal of Vocational Behavior*, 75, 239–250. doi:10.1016/j.jvb.2009.04.004
- Sennett, R. (1998). *The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism*. New York: Norton.
- Sultana, R. G. (2009). *Career Guidance Policies: Global Dynamics, Local Resonances*. Derby: University of Derby.
- Surdykowska, B., Szmit, J. (2016). *Mobilność zawodowa w Polsce – szanse i zagrożenia*. W: K. Zimmer-Drabczyk (red.), *Mobilność zawodowa*. Biuro Ekspertyz Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”. Pobrane z: http://www.solidarnosc.org.pl/mobilnosc/fm/file/mobiln_zaw.pdf
- Szkudlarek, T. (2005). „Koniec pracy” czy koniec zatrudnienia? Edukacja wobec presji światowego rynku. W: A. Kargulowa, S.M. Kwiatkowski & T. Szkudlarek *Rynek i kultura neoliberalna a edukacja* (s. 12–32). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Szumigraj, M. (2010). Poradnictwo kariery – ujęcie makrospołeczne. *Edukacja Dorosłych*, (1), 41–53.
- Trębińska-Szumigraj, E. (2009). Emancypacja w poradnictwie. W: A. Kargulowa (red.) *Poradownawstwo – kontynuacja dyskursu* (s. 146–169). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Wallerstein, I. (2004). *World-system analysis: An Introduction*. Durham, London: Duke University Press.
- Watts, A. G., Sultana, R. G., McCarthy, J. (2010). The involvement of the European Union in career guidance policy: a brief history. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 10(2), 89–107. doi:10.1007/s10775-010-9177-9
- Wojtasik, B. (2011). *Podstawy poradnictwa kariery: Poradnik dla nauczycieli*. Warszawa: KOWEZiU.
- Wojtasik, B., Kargulowa, A. (red.). (2003). *Doradca – profesja, pasja, powołanie?: materiały ze Światowego Kongresu Poradnictwa Zawodowego, Warszawa, 29–31 maja 2002* (t. 1). Warszawa: SDSiZ RP.
- Young, R. A., Marshall, S. K., Valach, L. (2007). Making Career Theories More Culturally Sensitive: Implications for Counseling. *The Career Development Quarterly*, 56(1), 4–18. doi:10.1002/j.2161-0045.2007.tb00016.x